

Tudományszervezés egy székelyföldi kiadványsorozat tükrében

Demeter István–Miklós Zoltán: *Nyikó menti díszített tetőcserepek. Építészeti sajátosságok a Fehér-Nyikó völgyében. Múzeumi Füzetek 25. Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely 2005. 64 lap*

A nagy egyetemi központoktól távolabb elért tudományos eredmények is leggyakrabban valamilyen intézményi környezetben vagy legalábbis ezek szellemi légkörében fogannak, és végül az egyéni teljesítmények is egy adott intézmény nevével fémjelvezhető munkaközösség tudományos eredményévé válnak. Regionális viszonylatban egy-egy helyi oktatási, kulturális központ, közgyűjtemény (könyvtár, múzeum) kulcsszerepet játszhat mind a régió közművelődése, mind a tudományművelés terén. A vidéki szellemi műhelyek teljesítményét sohasem szabad alábecsülni, hanem értékelésükben a mindenhol érvényes szakmai mércét kell alkalmazni.

A publikált szakmunkák fényében Székelyföldön ilyen kulcsszerepben tűnik fel a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum, valamint a szintén Haáz Rezső nevével viselő alapítvány. A két intézmény könyvkiadói, tudományszervezői tevékenysége az 1989-es rendszerváltás után látványosan bontakozott ki.

Nemrégiben, 2005 decemberében a múzeumi kiadványok sora új kötettel gazdagodott, és ezzel a Múzeumi Füzetek sorozat egyben jubileumi fordulóhoz érkezett. A 25. „füzet”, a Demeter István és Miklós Zoltán szerzőpáros által jegyzett *Nyikó menti díszített tetőcserepek. Építészeti sajátosságok a Fehér-Nyikó völgyében* című munka alkalom tehát egy lélegzetvételnyi számadásra. Mielőtt ezt a friss kiadványt szemlélznénk, tekintsünk végig a székelyudvarhelyi Múzeumi Füzetek során.

Az 1990-ben újtárra indított, Zepezcaner Jenő múzeumigazgató által szerkesztett sorozatban főleg helyi, művelődés- és társadalomtörténeti munkák jelentek meg. A rendszerváltás után felfrissült székelyudvarhelyi szellemi életet a kiadó oly módon karolta fel, hogy terjedelemtől függetlenül sorra publikálta az intézmény szélesebb vonzáskörében született alapvető fontosságú szakmunkákat. Az első két évben a szűkös anyagi keretek ellenére már öt kiadvány jelenhetett meg (Lakatos István: *Székelyföld legrégibb leírása*. Latinból fordította és a bevezetőt írta Jaklovcszki Dénes. 1990. 16 lap; Hermann Gusztáv, id.: *Művelődéstörténeti séta Székelyudvarhelyen*. 1990. 24 lap; Albert Dávid: *A székelyudvarhelyi vár*. 1991. 30 lap; Kordé Zoltán: *A székelykérdés története*. 1991. 58. lap; *Erdély a történelemben*. Tanulmányok. 1992. 198. lap). Ezek a kiadványok a nehéz kezdetekre jellemző „terjedelmi tömörséggel” a székelyekkel, Székelyudvarhellyel, a Székelyfölddel és Erdéllyel foglalkoznak a fentebb jelzett, lokális vagy regionális történeti múltat feldolgozó kutatási paradigma mentén. A történeti székely régió kutatottságát a további kiadványokban is tetten érhetjük: füzetek jelentek meg nagyobb történelmi eseményekről (Pál-Antal Sándor–Szabó Miklós: *Egy forró nyár Udvarhelyszéken. Az udvarhelyszéki szabad székelyek és kismesék 1809. évi engedtelenségi mozgalma*. 1995. 46 lap), napvilágot láttak kötetekbe szerkesztett, válogatott írások erdélyi, ezen belül minde-

nekelőtt udvarhelyszéki tematikában (Haáz Ferenc Rezső: *Udvarhelyi tanulmányok*. Bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Zepezcaner Jenő. 1994. 114 lap; Krenner Miklós [Spectator]: *Az erdélyi út*. Válogatott írások. Közzéteszi György Béla. 1995. 220 lap), utóbb pedig két kiadvány kifejezetten a Sóvidék történelmét tárta fel (Fekete Árpád–Józsa János–Szőke András–Zepezcaner Jenő: *Szováta 1573–1898*. 1998. 334 lap; Sófalvi András: *Sóvidék a középkorban. Fejezetek a székelység középkori történelméből*. 2005. 206 lap).

A székely tömbben megélt többségi-kisebbségi helyzetek folyamatosan fennálló kérdőjeleit a Haáz Rezső Múzeum és Alapítvány kiadványai is tükrözik. Csak egyetérthetünk P. Buzogány Árpád értékelésével, aki erről a kiadói tevékenységről ezt írja: „alapvető fontosságú munkákat adtak ki román nyelven, felvállalva ezzel olyan feladatokat is, melyeket vagy nagy román kiadók költségén, vagy állami támogatással kellett/illett volna megjelentetni.” (Udvarhelyi Híradó, 2006. január 12.) Az intézmény kisebbségvédő magatartását és ugyanakkor az etnikumközi párbeszédre való hajlandóságát mutatja, hogy támogatta a magyarság történelméről és a magyar társadalomról, a magyar kisebbség helyzetéről, a magyarországi kisebbségek jogairól értekező szakmunkák román nyelvű kiadását is (Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Reprint. 1994. 302 lap; Antal G. László [Entz Géza]: *Situația minorităților etnice maghiare în România* [A magyar kisebbség helyzete Romániában]. 1993. 56 lap; Gergely András: *Istoria Ungariei* [Magyarország története]. 1993. 174 lap; *Legea privind drepturile minorităților naționale și etnice din Ungaria* [Törvény a magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól]. 1996. 68 lap; Kocsis Károly–Varga E. Árpád: *Fizionomia etnică și confesională a regiunii carpato-balcanice și a Transilvaniei* [A Kárpátok–Balkán régió és Erdély etnikai és felekezeti fizionómiája]. 1996. 134 lap).

A Múzeum kiadói tevékenységének markáns vonulata az 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeinek követése, eseménynap-társzerű rendszerezése korabeli dokumentumokból ösz-szeszerkesztett okmánytárak alapján (*Az agyagfalvi székely nemzetgyűlés 1848-ban kiadott jegyzőkönyve*. Reprint. 1994. 8 lap; Zepezcaner Jenő: *Udvarhelyszék az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Tanulmány és okmánytár az udvarhelyszéki eseményekhez*. 1999. 274 lap; Pál-Antal Sándor: *Marosszék az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Okmánytár*. 2001. 508 lap; Pál-Antal Sándor–Zepezcaner Jenő: *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok*. 2005. 600 lap).

További öt kiadvány a vizualitás különböző művészetével vagy annak reprezentációival foglalkozik. Ide

sorolhatók az Orbán Balázs kiadatlan fényképeit tartalmazó kiadvány, a 19–20. századi erdélyi magyar fényképezőközpontokról, szobrászatról megjelent kötetek, valamint az erdélyi magyar kultúra megjelenítésére szakosodott intézményeket és közgyűjteményeket is számba vevő munkák (*Orbán Balázs kiadatlan fényképei*. I. kiadás Miklósi Sikes Csaba ajánlásával, közzéteszi Zepezsaner Jenő. 6+13 lap, II. kiadás 2001, III. kiadás 2005; Miklósi Sikes Csaba: *Erdélyi magyar fényképezés és fotóműtermek. 1839–1919*. 2001. 418 lap; Veres Péter: *A Haáz Rezső Múzeum Képtára*. 2001. 73 lap; Miklósi Sikes Csaba: *Múzeumok, gyűjtemények a Székelyföldön*. 2002. 208 lap; Miklósi Sikes Csaba: *Fadrusz János és az erdélyi köztéri szobrászat a 19. században*. 2003. 365 lap).

A Haáz Rezső Múzeum frissen publikált kötete témaválasztását, problémafelvetését és a feldolgozás módszerét tekintve nem illeszthető az eddig nagyrészt történelmi fókuszpontú Füzetek sorába, ugyanis tárgyi néprajzi kiadványról van szó. A *Nyikó menti díszített tetőcserepek. Építészeti sajátosságok a Fehér-Nyikó völgyében* című egy székely kistáj (völgy) egyetlen építészeti elemének etnográfiai bemutatását ígéri. Ezt vetíti előre a Demeter István restaurátor és Miklós Zoltán néprajzkutató, a Haáz Rezső Múzeum munkatársai által előrebocsátott szerzői *Előszó* és az azt követő *Bevezető* is; ezekben viszont a kutatók már tágitják a kötet címében jelzett tematikát.

A szerzőpáros elemzésének gerincét egy jellegében is különleges muzeumi tárgykollekció képezi: a székelykeresztúri Molnár István Múzeum gyűjteményében levő 38 darab díszített tetőcserepet, valamint azok díszítményeit etnográfiai, etnoszemiotikai, formai és stílári vizsgálatoknak vetik alá. A vizsgálat azonban jóval tovább megy a tárgyak és az ornamentika muzeológiai dokumentációjánál: a díszített tetőcserepek előállítási folyamatának rekonstrukciójával a cserépvetést mint tradicionális mesterséget különböző történelmi korok szociokulturális kontextusába is beleágyazzák. A tudományos kihívás és egyben a legnagyobb kérdőjel a kutatók számára az, hogy mi motiválta azon tárgyak díszítését, amelyek úgyszólván az ember szeme elől elrejtett helyeken – például házak tetőzetén – lettek felhasználva. Megoldás vagy legalábbis lehetséges magyarázatok érdekében a szerzők különböző kutatási módszerekkel a téma teljes körű kibontását próbálják elvégezni. A történetiségre mint szervezőelvre fűzött rekonstrukciós kísérlet során a 22 faluból álló néprajzi kistáj társadalmának földrajzi környezethez és természeti adottságokhoz idomuló gazdasági gyakorlatáról olvashatunk, a társadalmi hierarchia és a gazdasági tevékenységek összefüggéseiről, a rétegspecifikus foglalkozásokról, valamint a hagyományos foglalkozások társadalmi megítélésének módzatairól. A térségre jellemző gazdasági stratégiák, a tradicionális gazdálkodási formák és az építészeti sajátosságok bemutatásai vektorszerűen mutatnak a kutatott kérdés irányába: milyen szerepe volt a cserépkészítésnek *ebben* a hagyományos gazdasági formákat életető társadalmi környezetben, kik vetettek cserépet,

milyen mértékben voltak képesek kiszorgálni az igényeket stb. A gazdasági állapotok mellett a társadalmi milió ábrázolásának is ugyanaz a viszonyítási alapja: az a ritkán készített/talált tetőcserep, amelyet valamilyen motívum bekarcolásával jelöltek meg.

A világosan tagolt tanulmány fejezetcímei jól kifejezik a bennük foglalt tartalmat. A *Gazdasági élet* a Nyikó mente általános gazdasági potenciálját vázolja. A *Népi építészet* már közelebb vezet a központi témához, amelyről konkrétan a *Tetőfedés* fejezetben értekeznek a szerzők. A fedésre használt anyagok és a fedési technikák változásait nagy vonalakban a 12–13. századtól említik. A cserépfedés anyagai a nád, a szalma, valamint a zsindegy (erdélyi sajátosságként a *dránica*). Történeti dokumentumok és ásatások leletei arra utalnak, hogy a cserépet az egykori nagyváradi püspöki palota fedésén már a 14. században alkalmazták – írják a szerzők. A cserépfedés történeti áttekintését követően az előállítás fázisait mutatják be egy csehértfalvi cserépkészítő csűr (cserépgyár) példáján. Az utolsó fejezet az ornamentika alkalmazásáról, annak lehetséges okait, funkcióját és jelentését tárgyalja.

Demeter István és Miklós Zoltán a társadalmi és gazdasági környezet – amely a cserépet jól meghatározott funkciójú háziipari/kisipari terméként használja – történetileg egységesített tömbökben történő vizsgálatát követően arra a következtetésre jut, hogy a környék cserépkészítői valamennyien díszítették termékeik kisebb hányadát, s megrendelőiknek néhány ilyen díszes darabot is átnyújtottak. Tény, hogy ma már ezek a tárgyak ritkaságszámba mennek, ami a régi épületek korábbi átépítésével, a cserepek elkallódásával, a gyári termelés hatékonyságával és a kézi cserépvetés teljes megszűnésével magyarázható.

A kiadvány végén a felhasznált szakirodalom jegyzéke és egy 1923-as keltezésű cserépvető-fogadási szerződés található. A könyvet egy-egy oldalnyi angol, német és román nyelvű kivonattal látták el. A szerzők itt publikálják a díszített tetőcserep-gyűjtemény satírozással készített és kicsinyített másolatait, dokumentálva a gyűjtési helyüket és az ornamentika jellegzetességeit is. A könyv a Nyikó mente térképével és tartalomjegyzékkel zárul.

A kiadvány fejezetei logikusan felépítettek és rendszerezettek. Az egyedi témafelismerés és az anyag feldolgozási módszeressége ellenére néprajzusként hiányoltuk a terepkutatás narratíváinak (legalább) részleges közlését, amire az elméleti feldolgozásban utalások történtek. Úgy véljük, történelmi mélységekben dolgozva a szorosabb időkezelés, a pontosabb datálás még hitelesebbé tette volna az elemzést. Ugyanakkor tovább javított volna a kiadvány formai, stilisztikai és ortográfiai minőségén egy szakavatott korrektor munkája.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a 25. kötet szervesen illeszkedik a Haáz Rezső Múzeum tudományos kiadványsorozatába, interdiszciplinaritásával és szakszerűen feldolgozott tematikájával nemcsak színesíti a sorozatot, hanem alapvetően mélyíti is a Székelyfölddel kapcsolatos tudásunkat.

A székelyudvarhelyi múzeumi központ kiadói munkásságát a Múzeumi Füzetek alapján értékelve a finoman szórt tematikában néhány központi tartalmat ismerhetünk fel. Függetlenül attól, hogy történeti, régészeti, művelődéstörténeti vagy néprajzi perspektíva érvényesül-e a kutatásokban (levéltári dokumentumok felkutatása és összeválogatása, terepkutatás) és a tudományos feldolgozásokban, valamennyi forrás a térséggel kapcsolatos. Ennek alapján a Múzeumi Füzetek egyfajta regionális történelemszemléletet tükröznek – azaz elsősorban a székelység társadalomtörténetének szakaszait körvonalazzák. Az ismertetőnk felvezető részében mondottakra,

azaz az *intézmény és munkaközösség* kapcsolatára visszautalva megállapíthatjuk, hogy a magát kiadóként is próbára állító Múzeum tudományos aktivitása a lokális intézményi jelleggel egyre inkább regionális jelentőséget nyer. Emellett bizonyít az is, hogy a Haáz Rezső Múzeum 1990 óta a Múzeumi Füzetek sorozat mellett 9 katalógust és alkalmi kiadványt, 2 időszaki kiadványt, a Székely tájak, emlékek sorozatban 6 füzetet, a sorozaton kívül 5 könyvet, illetve füzetet jelentetett meg.

Kinda István

Néprajzos paradigmák a csángó történetírásban

Pozsony Ferenc: A moldvai csángó magyarok. Bp. 2005. 263 lap

Napjainkban módszertani szempontból az erdélyi néprajztudomány is egyre inkább az antropológia felé irányul, és számos klasszikusnak minősíthető téma újfajta megközelítésben kerül feldolgozásra. Az érzékelhető változás nem minden esetben hoz minőségbeli fordulatot, de az a felismerés, miszerint több tudományág bevonása hatékonyabb következtetésekhez vezethet, általában objektív elemzések megjelenését eredményezi.

Arra, hogy az interdiszciplinaritás miként érvényesíthető egy (alapjában monografikus jellegű) néprajzi közleményben, nagyon jó példa Pozsony Ferencnek a moldvai csángókról írott könyve. A kolozsvári Kriza János Néprajzi Társaság gondozásában 2002-ben megjelent *Ceangăii din Moldova* című román nyelvű kiadvány 2005 novemberétől a Gondolat Kiadó és az Európai Folklor Intézet kiadásában *A moldvai csángó magyarok* címmel magyar nyelven is olvasható. A könyv referenciapont lehet a már publikált és az ezután elkészülő csángó tárgyú tanulmányok számára. Úgy tűnik, a moldvai csángó népcsoport kultúrájának tudományos kutatása napjainkban fénykorát éli, ezért számítani lehet arra, hogy az élő tudományos diskurzus részesévé válik minden olyan munka, amelyik ezt a témát érinti.

Pozsony Ferenc új könyve nem illeszkedik az utóbbi években tucaitjával napvilágot látott, a témában többé vagy kevésbé jártas, de a hangjukat hallatni akaró és gyakran szubjektíven ítélező szerzők munkái közé. A 263 oldalas könyv kronológikus sorrendbe állítva az eseményeket vázolja a csángó eredet kérdéskörét, ugyanakkor történeti, levéltári, régészeti, néprajzi és nyelvészeti források felhasználásával a csángókérdés tükrében tárgyalja Moldova egész történelmét, kitérve a katolikus lakosság vallási, gazdasági és társadalmi sajátosságaira. Továbbá külön fejezetek szólnak a „csángó” etnonima eredetéről, a folklórműfajok elterjedéséről és gyakoriságáról, sor kerül a csángó nyelvjárások szakszerű bemutatására is. A szerző több mint húsz éve elkezdett kutatásai, valamint a Kriza János Néprajzi Társaság által a kolozsvári és magyarországi néprajz szakos hallgatóknak szervezett gyűjtőutak archivált eredményei a tudományosság és objektivitás jegyében kerültek feldolgozásra.

Az utóbbi tizenöt évben a csángókérdés a magyar közélet egyik kiemelt jelentőségű problémájává lett, ami körül élénk belső viták is zajlottak. Ezek az ideológiai természetű véleménykülönbségek ma már a moldvai csángó közösségeken belül is megmutatkoznak. A rendszerváltás óta bekövetkezett történések változatos, esetenként tragikus kimeneteléről, az érdekvédelmi törekvésekről és a kérdés nemzetközi figyelmet felkeltő voltáról Pozsony Ferenc könyvének utolsó fejezete jegyzőkönyvszerű pontossággal tudósít.

A máig vitatott csángó eredetkérdés bemutatása az eddigi tudományos hipotézisek felvázolásával történik. A megletelepedés honfoglalás kori datálása, a török–kazár eredet, az ún. „kun elmélet” és a Dumitru Mártaş-féle áltudományos elmélet vázlatos ismertetése összehasonlítási alapként szolgál a szerző következtetéseihez, aki – a mai történettudományi eredményeknek megfelelően – a csángók moldvai letelepedését az egymást követő történelmi periódusokban lezajló fokozatos, nyugatról jövő migrációval magyarázza. A magyar királyság idején végzett tudatos betelepítés, a földesurak kedvező ajánlatai, a kézműves és kereskedő életmód favorizálása egyre nagyobb csoportokat vonzott a Kárpátok keleti oldalára. A magyar ajkú népesség lélekszámának növekedését az 1764-es madéfalvi megtorlás tovább fokozta, de a migrációs folyamatok az iparosítás időszakában is folytatódtak.

A sokat vitatott eredetkérdés taglalásakor fontos arra is figyelniünk, hogy miként érvel a román történetírás. A kommunizmus éveiben intézményesített és akadémiai szintre emelt tudományos diskurzus az egységes nemzetállam létjogosultságának igazolását szolgálta. Ennek jegyében sok történész munkamódszere egyre inkább távolodott az objektivitástól. Napjainkban problematikusnak tűnik továbbá az is, hogy a román történészek nagyobbik hányada az említett „tudományos” beszédmódtól mindmáig nem határolta el magát. Ennek következtében a román történészek álláspontja sok lényeges ponton eltér nemcsak a magyar, hanem az európai történetírás tudományos eredményeitől is. A csángóknak a Kárpátok keleti oldalára történő migrációjáról és élet-